

Murat KAYA (*)

KEMİYET VE KEYFİYET İTİBARIYLA MÜTEŞÂBİH BİR İFADE OLARAK KUR'ÂN'DA “NEFH-İ SÛR”

öz

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde kıyamet koparken ve insanlar yeniden diriltilirken “sûra üfleneceğinden” bahsedilmektedir. Bu ifadenin hakiki mânada bir üfleme mi yoksa mecâzî mânaları olan bir tabir mi olduğu hususu tartışılmıştır. Aynı şekilde sûra kaç defa üfleneceği de ihtilaf konusu olmuştur. Sûra kimin üfleyeceği, o esnada umûmî ölümden istisna edilecek kişilerin kimler olduğu ve arada geçecek zaman konuları da açıkça haber verilmemiştir. Bu makalede müfessirlerin bu hususlardaki görüş ve tercihleri araştırılarak bir neticeye varılmaya çalışılmıştır.

anahtar kelimeler

Kur'ân, Sûr, Nefh, Kıyamet, Ba's.

abstract

As of Quantity and Quality Blowing the Trumpet as a Mutashabih Statement in the Qur'an

In many parts of the Qur'an, during the crack of doom and the resurrection of people the blowing the trumpet has been mentioned. Whether the true

meaning of the expression is the genuine meaning of blowing or metaphorical sense of the term has been discussed. Likewise how many times the blowing the trumpet will take place also has been a subject of conflict. At the same time, issues like, who will blow the trumpet, who will be exempted from public deaths and the meanwhile the passing time have been not explained clearly. In this article we investigated the view and preferences of the commentators about this subject and tried to reach a conclusion.

keywords

The Qur'an, Trumpet, Blowing, Doomsday, Resurrection

A. GİRİŞ

Kur'an'daki bazı ifadeler muhkem, bazıları da müteşâbihdir.¹ Kur'an'ın müteşâbih ifadelerinden biri de kıyametin kopması ve insanların yeniden diriltilmesiyle alâkalı olarak sıkça kullanılan "Nefh-i Sûr" tabiridir. Sûr, var olması itibariyle muhkem olmakla birlikte nasıl ve ne kadar olacağı, kimin üfleyeceği, kimlere tesir etmeyeceği ve arada ne kadar zaman geçeceği gibi konular açısından müteşâbihdir. Bu makalede "Nefh-i Sûr" meselesini derinlemesine inceleyerek âlimlerimizin bu hususlardaki görüşlerinin ne olduğunu ortaya koymaya ve kendimiz de buradan bir sonuca varmaya gayret edeceğiz.

1. Kavramlar

Konumuzla ilgili bilinmesi gereken mühim ıstılahların başında muhkem, müteşâbih, nefh ve sûr kavramları yer almaktadır:

a) *Muhkem*: Lügatte "sağlam kılınmış, dış tesirlere ve bozulmalara karşı korunmuş" gibi mânalara gelir. İlk müfessirlerden Mücâhid (v. 104), "Haram, helâl ve bunun dışındaki diğer konulardan içinde ne varsa sağlam kılınmış olan âyetler" diye tarif eder.² Dil âlimlerimizden Ferrâ (v. 207), "Helâl ve haramı beyan edip neshedilmeyen âyet"³, Râgıb el-İsfahânî (v. 502) ise, "lâfız ve mâna yönüyle kendisine şüphe ârız olmayan şey" diye tarif etmiştir.⁴ Tefsir ve hadis ilimlerindeki ıstılahî mânası hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabule göre "anlam yönünden başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı âyet ve hadisleri" ifade etmektedir.⁵

b) *Müteşâbih*: "Teşâbüh" masdarından türemiş olup, "benzeşen, ayırt edilmesi zor olacak şekilde birbirine benzeyen" demektir. Mücâhid, müteşâbih, "birbirini tasdik eden" diye açıklamıştır.⁶ Ferrâ, müteşâbihten kastedilenin hurûf-u mukattaa olduğunu ve bunların cümmele hesabıyla bu ümmetin ömrünü bulmaya çalışan yahudilere karışık geldiğini söylemiştir.⁷ Ma'mer b. Müsennâ (v. 209), "birbirine benzeyen âyetler" diye açıklarken,⁸ Râgıb el-İsfahânî,

"lâfız veya mâna yönüyle başkasına benzediği için tefsiri müşkil olan şey" diye tarif etmiş ve kıyamet günüyle ilgili tavsiflerin mânası müteşâbih ifadelere dâhil olduğunu söylemiştir.⁹ İstilah olarak müteşâbih, mâna yönünden birden fazla ihtimal taşınması sebebiyle anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya sözü ifade eder. Müteşâbih âyette yer alan bir lafız, konumuna göre başka âyetlerde farklı mânalara gelebilir, ancak her birinin kastedilebilir olması açısından anlamlar birbirine benzer, bundan dolayı hangi mânanın kastedildiği açıkça bilinemez.¹⁰

c) *Sembolik Din Dili*: Sembol, iki yarım parçanın -gösteren ve gösterilen- bir araya getirilmesi anlamına gelir. Bir şeyi diğer formda tasavvur etme, görünmez olan şeyi bir formda görme işidir.¹¹ Sembolik düşünce biçimi, dilin sınırlarının tecrübenin nihai sınırı olmadığı gerçeğine dayanır. Bir başka ifadeyle lafzî dilin ulaşamadığı ya da ifade etmekte yetersiz kaldığı hakikatler, sembolik olarak anlaşılabilir ve kavranabilir.¹² Şüphesiz Kur'an'ın dili metafiziksel bir dil olmaktan çok sembolik ve mecâzî bir özellik taşır. Ama bu durum onun bütünüyle sembolik veya mecâzî bir dil kullandığı anlamına gelmez.¹³ Bu sebeple din dilinde aşırı sembolizme kaçma doğru değildir.¹⁴ Ancak sembolik dilin dinin gerekli gördüğü teslimiyet ve değerler konusunda çok tesirli ve motive edici bir gücü vardır. Sembolik söylemin sağladığı imkânları görmezden gelir ve işe yaramaz diye atacak olursak tüm ibadetlerimiz ve Tanrı'ya yönelişlerimiz içi boş hâle gelir. Tanrı hakkındaki konuşmada sembolik ile sözlük anlamına dayalı dil arasında bir denge oluşturulması gereği ortaya çıkmaktadır. Sözlük anlamına hiç dayanmayan bir dil bir çeşit agnostisizme, hatta ateizme götürebilir. Öte yandan sembolik ve mecâzî söyleme hiç yer vermeyen, katı sözlük anlamına dayalı bir dil de kaba bir antropomorfizme yol açabilir. Analoji öğretisi bu iki aşırı kutup arasında nispeten orta bir yol olarak görünmektedir.¹⁵ Bir kelimenin insan için kullanıldığındaki anlamıyla Tanrı hakkında kullanıldığındaki anlamı arasında bir analogi (benzeşme) vardır.¹⁶

Kur'an'daki ifadelerin hangisinin sembolik, hangisinin lafzî olarak alınacağı hususunda hep ihtilâf edilegelmiştir. İşte Nefh-i Sûr meselesi de bunlardan biridir.

d) *Nefh*: نفخ kelimesi, "Bir şeyin içine hava üfleme" diye tarif edilmiştir.¹⁷ Bunun masdarı olan "Nefha", "kıyametin kopması, ayrıca ölümlerin yeniden diriltilmesi için sûra yapılacak üfleme" anlamında Kur'an'da geçen bir kavramdır.¹⁸

e) *Nefha-i Feza'*: فزع, korkmak, ürkmek, dehşete düşmek demektir.¹⁹ Nefha-i Feza', sûra ilk üfürülüşüne verilen isimdir. Son derece şiddetli sesiyle bütün canlıları korkutup dehşete düşürdüğü ve öldürdüğü için bu isim verilmiştir.²⁰

f) *Nefha-i Sa'k*: صعق, insanın çok şiddetli bir ses duyarak bayılması ve aklının gitmesi demektir.²¹ Kur'an'da "ölmek" mânasına da kullanılmıştır.²² Bu ölüm ya sesin şiddetinden veya yanmadan dolayı olur.²³ Nefha-i Sa'k da sûra ilk üfü-

rülüşe verilen bir isimdir. Daha evvel ölümü tatmayan bütün canlılar bu sûr ile ölecektir. Daha önce ölmüş olanlar ile Allah'ın istisnâ ettiği ve kendilerine ölüm yazmadığı canlılar bunu hâricindedir.²⁴

g) *Nefha-i Kiyâm*: قيام, kalkmak demektir.²⁵ Nefha-i Kiyâm, ölümlerin yeniden dirilecekleri zaman vuku bulan ikinci üfleyişe verilen isimdir.²⁶ Bu sûr ile birlikte yeniden dirilen ölümler ayağa kalkıp bakınmaya başlarlar. Zemahşerî ez-Zümer 39/68'deki "kiyâm"ın, durmak, şaşkınlıktan yerinde donup kalmak mânâsına da gelebileceğini ifade eder.²⁷

h) *Sûr*: Lügatte "seslenmek, ses çıkarmak; eğmek" mânâsındaki صور kökünden türeyen sûr "ses çıkararak eğri boynuz" demektir. Katâde (v. 117), Ebû Ubeyde (v. 209) ve bazı dilcilere göre sûr, "şekil" anlamına gelen "صورة: sûret" in çoğuludur ve onların içine ruhları üflenecektir.²⁸ İbn Kuteybe (v. 276) bu mânâyı naklettikten sonra bazılarına göre de Yemen ehlinin bir kavmin lügatinde "boynuz" mânâsına geldiğini söyler ve bir şiirle istişhâd eder. Sonra da Rasûlullah (s.a.v)'in; "*Vazifeli melek Sûr'u eline almış, üfleme emri gelir gelmez hemen üfleme üzere izin beklerken ben nasıl sevinç duyar ve nîmetlerden zevk alabilirim!*"²⁹ hadisi sebebiyle ikinci görüşün, birinciye göre daha çok hoşuna gittiğini ifade eder.³⁰ Bu mânâyı destekleyen diğer hadisinde Allah Rasûlü (s.a.v); "*Sûr bir boynuzdur, ona üflenir*" buyurmuştur.³¹ Râgıb el-İsfahânî, Allah Teâlâ'nın sûru, sûretlerin ve ruhların cisimlerine geri dönmesine sebep kıldığını ifade ederek³² iki görüşü telif etmiş gibi görünmektedir. İbn Atıyye (v. 542), İbnü'l-Cevzî (v. 597), Fahreddin er-Râzî (v. 606) gibi müfessirler, bu görüşün cumhurun tercihi olduğunu söylerler.³³ Râzî, ehl-i İslâm katında Allah Teâlâ'nın boynuz benzer bir sûr yarattığında ve meleklerden birinin ona üfleyeceğinde hiç şüphe olmadığını, ancak En'âm Sûresi 73. âyette bahsedilen sûrun, sûretin çoğulu olup olmadığı konusunda ihtilaf edildiğini söyleyerek tartışmaya farklı bir boyut katar.³⁴ Kurtubî (v. 671) sûrun "nurdan bir boynuz" olduğunu, İsrâfil (a.s)'in ona üfleyeceğini söyler.³⁵

Sûr kelimesi on âyette, sözlük anlamı "üfürmek, üfleme" olan nefh kökünden türeyen fiillerle kullanılmakta, bunların üçünde göklerin ve yerin mevcut düzeninin bu üfleyişle bozulacağı³⁶, diğerlerinde ise insanların kabirlerinden kalkıp huzûr-i ilâhîye çıkacaklar³⁷ ifade edilmektedir. Bir âyette sûr kelimesi açıkça ifade edildikten sonra "*ona ikinci kez üflenir*" denilerek kendisine iki kez işaret edilmiştir.³⁸ Bir âyette³⁹ de "boru, borazan" mânâsındaki nâkûr kelimesi, "ses çıkarmak" anlamına gelen nakr kökünden türemiş "نُقِر" fiiliyle kullanılarak ikinci nefhaya, yani yeniden diriliş hâdisesine temas edilmiştir. Bunların hâricinde başka âyetlerde de sûrun üflenişine işaret edilmektedir.⁴⁰ Sûr konusu Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi muhaddislerin rivayetlerinde de yer almıştır.⁴¹

Tefsir âlimleri genel olarak sûr'un, "kendisine üflenlen boru gibi bir âlet" olduğunu kabul etmektedirler. Bu görüşü tercih etmelerindeki en büyük sebep, konuyla ilgili sahih haberlerdir.⁴² Kur'ân-ı Kerim'de "sûra üfürülme" ifadesinin çokça tekrar edilmesi de müfessirlerin bu görüşü benimsemesini kolaylaştırmıştır. Bunlara ilaveten Râzî, nassın zâhirinin buna delâlet ettiğini ve bu mânaya engel olacak herhangi bir mâninin olmadığını da söyler.⁴³

2. Diğer Dinlerde Nefh-i Sûr

Diğer dinlerde sûrdan açıkça bahsedilmemekle birlikte onu andıran ifadeler yer almaktadır. Dünya hayatının ebedîliğini kabul eden klasik *Hindu* kozmolojisine göre evrenin tarihi, yaratılışla başlayıp yok oluşla sona eren devrelerin sonsuza kadar birbirini takip etmesinden ibarettir. Her devrenin sonunda kâinat çeşitli felâketler neticesinde çözülüp bozulacak, ardından yeni bir kâinat doğacaktır.⁴⁴

Hinduizm'den etkilenen *Budizm*'de de zaman, birbiri ardınca gelip sonsuza kadar devam eden ve kalpa adı verilen dönemlere bölünmüş olup her kalpa kendi içinde çözülme, kaos, yeniden teşekkül ve varlığını sürdürme safhalarına ayrılır.⁴⁵

Yahudi inancında âhiret hayatının en mühim alâmetlerinden biri olan hüküm günü öncesinde seller, zelzeleler, güneşin ve ayın kararması, yıldızların dökülmesi gibi tabiatüstü olaylar, korkunç değişiklikler vuku bulacak, her yeri karanlık saracak, daha sonra ölümler dirilip hesaba çekilecek, kötüler cezaya çarptırılacak, iyiler de mükâfatlandırılacaktır.⁴⁶

Hristiyanlıkta da dünya hayatı sonludur. Savaşlar, kıtlıklar, zelzeleler, fesadın çoğalması, yalancı peygamberlerin, mesîh iddiasında bulunanların ortaya çıkması gibi çeşitli alâmetler bu sonun işaretleridir. Bütün bunların ardından güneş karacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşecek ve göklerin kudretleri sarsılacaktır. Gökler büyük gürültüyle zeval bulacak, maddî unsurlar yanarak yok olacak, yer ve yeryüzünde yapılmış her şey yanıp tükenecektir. O günü ve saati sadece Allah bilmektedir. Ardından insanlar dirilip mezarlarından çıkacak, hesaba çekilecek, kötüler ebedî azaba duçar olacak, iyiler de ebedî hayata kavuşacaktır.⁴⁷

Câhiliye Arapları ise âhirete inanmadıkları için, bu dünyanın yok oluşuyla ilgili bir düşünceleri yoktu. Onlar sadece ölüp yok olacaklarını düşünüyorlardı.⁴⁸

B. KEYFİYET İTİBARIYLA NEFH-İ SÛR

Sûrun ve ona üflemenin mâna ve mahiyeti konusunda âlimler farklı görüşleri sürmüştür. Büyük çoğunluğu oluşturan gruba göre "sûr", gerçek anlam-

da bir boynuz, boru veya borazan; “üfürme” ise ona üflenince korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkarmasıdır. Ancak Katâde’den nakledilen bir görüşe göre sûr, “sûret” kelimesinin çoğulu olup, üfürme de “can verme” demektir. Bu durumda “nefh-i sûr” “ruhların bedenlere (sûretler) iade edilmesi” anlamına gelir.⁴⁹ Zemahşerî (v. 538), Râzî, Ebû Hayyân (v. 745) gibi müfessirler “suver” kıraatinin bu mânaya delalet ettiğini söylerler ancak Râzî diğer mânanın daha evlâ olduğunu, Ebû Hayyân da nassın zâhirinden hakiki mânada bir nefh’in anlaşıldığını ifade eder.⁵⁰ Sûrun, “sûret” kelimesinin çoğulu olduğu görüşü ve buna bina edilen yorum Zeccâc (v. 311) gibi dil âlimleri ve diğer müfessirler tarafından da kabul edilmemiştir. Zira sûret kelimesinin çoğulu sûr değil Kur’an’da da geçtiği gibi “suver”dir.⁵¹ Ayrıca çeşitli hadis rivayetlerinde sûrun boynuz veya borazandan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Râzî de ikinci görüşün dil açısından tutarsızlığına temas ettikten sonra ilgili âyetlerde yer alan nefh-i sûrdan maksadın ruhların cesetlere iadesi olsaydı Cenâb-ı Hakk’ın bunu doğrudan doğruya kendi zâtına nispet edeceğine dikkat çeker. Nitekim Kur’an’da Hz. Âdem’in yaratılışı anlatılırken “ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman ...”⁵² buyrulmuştur. Benzer ifade Hz. Meryem’in İsbâ’ya hamile kalması hususunda da kullanılmıştır.⁵³

Ebû Hüreyre’den (v. 58) gelen bir rivayette sûrun yerle gök arası genişliğinde çok büyük bir şey olduğu nakledilmiştir.⁵⁴ Ebû Saîd (r.a)’den (v. 74) gelen bir rivayete göre sûr o kadar ağırdır ki hac için toplanan Mina ehli onu yerden kaldırmak için toplansalar kaldıramazlar.⁵⁵ Sûrun nurdan veya kristal saflığında beyaz inciden yapılmış, ruhlar adedince deliği bulunan bir tür boru olduğunu ileri sürenler de vardır.⁵⁶ Bazı haberlerde sûrun, içinde ruhları barındıran ve onların sayısınca delikleri bulunan bir boru olduğu nakledilmiştir.⁵⁷ Râgıb el-İsfahânî, “Sûrun içinde bütün insanların sûretleri vardır” diye bir habere yer verir.⁵⁸ Râzî ise Cenâb-ı Hakk’ın, âhirete dâir halleri, insanların dünyada şahit oldukları şeyleri misal vererek anlattığını ifade eder. Ona göre insanlar seferlerde ve ordularda boru çalmayı âdet edinmişlerdir, bu sebeple de kâinatın harap olmasının ve ölümlerin yeniden diriltilmesinin alameti olan şey, insanların meseleyi kavrayabilmesi için boruya benzetilmiştir.⁵⁹ Bu konudaki rivayetlerin zayıf olduğunu ve Râzî’nin yerinde hatırlatmasını düşündüğümüzde sûrun şekli yapısıyla ilgili hususları fazla irdelenememek gerektiği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî (v. 333), “nefh” konusundaki ihtilafa da temas ederek şu görüşleri sıralar:

1. Bazıları, “Bu hakiki mânada bir üfleme değildir, kıyameti koparmanın Allah Teâlâ’ya ne kadar hafif geleceğini haber vermek için kullanılmış bir ifadedir. Çünkü insanlara en hafif ve en kolay gelen şey üflemedir” demiş ve şu âyeti delil getirmişlerdir: “Kıyametin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir.”⁶⁰ Cenâb-ı Hak kıyametin kopmasını göz açıp kapamaya

benzetmiştir. Çünkü insana bundan daha kolay gelen bir şey yoktur. Kıyamet esnasındaki nefh da aynı mânada kullanılmıştır. Zira üflemek de insanlara çok kolay gelir.

2. Âyetlerde "nefh" in zikredilmesi, kıyametin kopmasının ne kadar süratli olduğunu ifade etmek içindir. Çünkü insan için "üflemek" kadar hızlı yapılan başka bir iş yoktur. Âyetlerdeki "*Tek bir sayha*"⁶¹, "*tek bir sarsıntı*"⁶² ifadeleri de aynı şekilde sürati ifade eder.

3. Hakiki mânasıyla üflemedir. Bu görüşleri zikreden Mâtürîdî, "Eğer bu üçüncü görüş doğru ise o zaman Cenâb-ı Hak, sûru üfleyen meleği imtihan etmektedir. Çünkü ona ihtiyacı yoktur. Tıpkı Kirâmen Kâtibîn'e ihtiyacı olmadığı halde kullarının amellerini yazdırması, ölüm meleğine ihtiyacı olmadığı hâlde tayin edilen vakitte ruhları alıp almayacağı hususunda onu imtihan etmesi gibi" der.⁶³

Hasan Basrî (v. 110), "Sûr boynuzdur" demiştir. Bazıları onun bu sözünü şöyle tevil etmişlerdir: "Ruhlar boynuzun içinde toplanır, sonra ona üflenince ruhlar cesetlerine gider ve bedenler canlanır."⁶⁴

Kurtubî "nefh" in, mahlûkatı mükâfat ve ceza meydanına toplamak için boru sesine benzer bir şey olduğunu Katâde'den nakleder.⁶⁵

Ebû Hayyân, nefhin hakiki mânada olduğunu ve bunun çoğunluğun görüşü olduğunu söyler ama meseleye farklı bir açılım getirerek bu hakiki mânanın ya boynuz gibi olan âlete veya sûretlere üflemek şeklinde olacağını ifade eder.⁶⁶

4. Ebû Hayyân nefhin mahiyeti konusunda bir görüşe daha yer verir. Temrîz sîgasıyla zayıf olduğuna işaret ettiği bu görüşe göre "nefh-i sûr", kıyametin kopacağını ve dünyanın sona ereceğini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir ve burada istiare yapılmıştır.⁶⁷

5. Yine Ebû Hayyân, nefhin ölüleri çağırmaı ifade eden bir temsil olabileceği görüşünü de nakleder. Bu durumda ölülerin kabirlerinden çıkışı, mecazen askerlerin boru sesini işitince yerlerinden çıkışına benzetilmiştir. Bu görüşleri nakleden Ebû Hayyân, Kur'ân'da ve sahih hadislerde sûra üfürmenin çok geçmesi sebebiyle çoğunluğun kabul ettiği hakiki mamadaki nefhin doğru olduğunu söyler.⁶⁸

Müfessirler umumiyetle, sûr ile alâkalı sahih hadislere itimat ederek "nefh" in hakiki mânasını kabul etmişler, meleğin boruya benzer bir âlete üfleceğini ve bunun kıyametin kopmasına bir alâmet⁶⁹ olacağını söylemişlerdir.

C. KEMİYET İTİBARIYLA NEFH-İ SÛR

Sûra kaç defa üfleneceği konusunda da çeşitli görüşler vardır:

1. Sadece Mâtürîdî'nin, sahibini zikretmeden yer verdiği, Kur'ân'da bir tek sestem söz edilmesine⁷⁰ dayanan görüş sûra yalnızca bir defa üfleneceği şeklindedir.⁷¹

2. Dahhâk (v. 105), Hasan Basrî, Katâde, Taberî, Âlûsî (v. 1270) gibi âlimler sûra iki defa üfleneceğini söylemişlerdir. Bu, cumhurun görüşüdür.⁷² İbnü'l-Cevzî, "Kur'ân'ın zâhiri, sûra iki defa üfleneceğine şâhitlik eder" der.⁷³ Kurtubî'ye göre sahih olan nefh-i sûrun iki defa gerçekleşeceğidir. Bunun üç olmadığını üzerine basa basa ve tekrar tekrar ifade eder. Nefhatü'l-Feza'nın Nefhatü's-Sa'k'a râcî olduğunu⁷⁴, çünkü ikisi için ayrı ayrı zamanın olmadığını, insanların sûrun üflenmesiyle şiddetli bir korkuya kapılacaklarını ve bu sebeple hemen öleceklerini söyler.⁷⁵ Bu görüşte olanlara göre, Nefha-i Feza' ile Nefha-i Sa'k'tan bahseden ayetlerdeki istisnanın aynı olması da bu iki nefhanın aynı olduğunu göstermektedir.⁷⁶ Kurtubî, Kuşeyrî (v. 465) ve benzerlerinin kabul ettiği gibi Nefhatü'l-Feza'nın, Nefhatü'l-Ba's'e de râcî olabileceğini ifade eder. Buna göre insanlar ikinci sûr ile büyük bir dehşet ve korku içinde dirilirler.⁷⁷

Sûra iki defa üfleneceğini söyleyen âlimlerin çoğunluğu, Yâsîn Sûresi'nde önce kıyametin kopmasını ifade eden korkunç bir ses, ardından yeniden diriltme ve inşâ için sûra üflenmesi⁷⁸, Zümer Sûresi'nde sûra üflenmesiyle bazı istisnalar hariç bütün canlıların öleceği, ardından yeniden dirilişi sağlayacak ikinci bir üfürmeden bahsedilmiş olması⁷⁹, Nâziât Sûresi'nde kâinatı sarsan bir şeyi ikincinin takip edeceğinden söz edilmesiyle⁸⁰ istidlâl etmiş, ayrıca muteber hadis kaynaklarında iki üflemeden bahsedilmiş olmasını da göz önünde bulundurmıştır.⁸¹

3. Sûra üç defa üfleneceğini iddia edenler çeşitli sûrelerde yer alan nefh-i sûr âyetlerini birleştirmişler ve Ebû Hüreyre'den rivayet edilen uzun bir hadiste üç üfleştikten söz edilmesine⁸² dayanmışlardır.⁸³ Bunlara göre birincisi kulları korkutan Nefhatü'l-Feza', ikincisi bütün canlıların öldüğü Nefhatü's-Sa'k, üçüncüsü de ölümlerin yeniden dirildiği Nefhatü'l-Kiyâm li-Rabbi'l-Âlemîn veya Nefhatü'l-Ba's'tir. Diğer bir anlayışa göre bunların üçü de ölümden sonra olacaktır. Birincisi kabirde olacak, ikinci sûr ile kabirdekiler dirilecek, üçüncüsüyle kabirlerden çıkıp mahşere toplanacaklardır. Bu durumda kabir azabı ikinci ile üçüncü sûr arasında olacaktır. Bu konuda rivayetlerin nakledildiğini söyleyen Mâtürîdî, "Eğer rivayetler sabitse böyle olacaktır, değilse tevakkuf ederiz" der.⁸⁴

Taberî ve İbn Kesîr (v. 774), Yâ-sîn 36/51 âyetinin üçüncü sûrdan bahsediyor olabileceğine işaret ederler.⁸⁵ İbn Atıyye, en-Neml 27/87 âyetinin tefsirinde sûra üç defa üfleneceğini söyleyenlerin görüşünün daha sahih olduğunu ifade eder.⁸⁶ Gaznevî (v. 593) iki ile üçü zikreder, sonra üç defa olduğunu söyleyenlerin görüşünün daha sahih olduğunu söyler.⁸⁷ Râzî ise, ez-Zümer 39/68'deki "صعق" kelimesinin "bayılma" mânasına geldiğini kabul edenlere göre nefh-i sû-

run ancak iki defa olabileceğini, "ölüm" mânasını verenlere göre de üç defa olacağını söyler. Bunlara göre canlılar Nefha-i Feza'da sesin şiddetinden ölürler. Kabirlerinde tekrar dirilip Berzah hayatını yaşadıkdan sonra Nefha-i Sa'ka ile tekrar ölürler. Sonunda Nefha-i Kiyâm ile ba'solunurlar. Nefha-i Feza' en-Neml 27/87'de, diğer ikisi de ez-Zümer 39/68'de zikredilmektedir.⁸⁸

Sefârînî (v. 1188) de sûra üç defa üfleneceğini söyleyenler arasındadır. O Nefha-i Feza'ı, âlemin nizamının bozulması ve canlıların dehşetli bir korkuya kapılması olarak anlar. Nefha-i Sa'k ise her şeyin helâk olmasıdır.⁸⁹

Bu görüşte olanlar Hac Sûresi'nin başında haber verilen "Kiyâmet Zelzelesi"nin kıyametten önce olacağını, kıyamete çok yakın olduğu için "Kiyâmet Zelzelesi" diye isimlendirildiğini, bunun kıyamet alâmetlerinden biri olacağını ve birinci sûrun akabinde meydana geleceğini söylerler. Sûra iki defa üfleneceğini kabul edenler ise bu zelzelenin kıyamet günü ölümler kabirlerinden kalktıktan sonra Arasât'ta olacağını ifade ederler. Taberî de bunu tercih etmiş, önceki görüşe mesnet teşkil eden hadisin zayıf olduğunu söyleyerek ikinci görüşü destekleyen pek çok sahih hadis zikretmiştir.⁹⁰

4. İbn Hazm (v. 456) ile Kadı İyâz'a (v. 544) nisbet edilen ve sûra dört defa üfürüleceğini ileri süren görüşün, Kur'ân ve Sünnet'te böyle bir beyan bulunmamakla birlikte aksine de işaret edilmediği, kıyametin kopmasından itibaren huzur-ı ilâhîye varacak zamana kadar birçok kozmik olayın vuku bulabileceği şeklinde bir akıl yürütmeye dayandığı söylenebilir.⁹¹ Onlara göre birinci nefhada bütün canlılar ölür, Cenâb-ı Hak, "*Bugün mülk kimindir?*"⁹² buyurur ama kimse cevap vermez. Yine "*O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır*"⁹³ diye nidâ eder. İkincisi Nefha-i Ba's'tır ki "*Nihayet Sûr'a üflenecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler!*"⁹⁴ âyetinde buna işaret edilir. Üçüncüsü Nefha-i Sa'k'tır ki bu Nefha-i Feza' ile aynıdır. Bunda bütün canlılar bayılır. Şu âyetlerde buna işaret edilir; "*Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi çarpılıp yıkılmıştır.*"⁹⁵, "*Sûra üfürüldüğü gün -Allah'ın diledikleri müstesna- göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler.*"⁹⁶ Dördüncü nefha, ifâka yani baygınlıktan ayrılmak içindir. Buna da Cenâb-ı Hak Nefha-i Sa'k'ı zikrettikten sonra şöyle temas eder; "*Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!*"⁹⁷ Bu görüş, Nefha-i Sa'k'ı, Nefha-i Ba's'tan sonra göstermesi sebebiyle tenkit edilmiş, bunun naslara uymadığı söylenmiştir.⁹⁸

Bu ihtilafları zikreden Mâtürîdî, "Nefh ve sûrun şöyle veya böyle olduğuna dâir herhangi bir tefsir yapmayız, herhangi bir işarete bulunmayız. Ancak Rasûlullah (s.a.v)'den bu hususta bir açıklama sâbit olursa o kabul edilir. Bu konu ameli gerektiren bir şey değildir ki yapılan tefsirlerin doğru veya yanlış

olduğunu ortaya koymak için tekellüfe girilsin! Bunları sadece tasdik etmek gerekir. Biz de nefh ve sûru bize geldiği şekilde tasdik ederiz, tefsirine girmeyiz” der.⁹⁹ Mâtürîdî tevakkuf etmiş ancak âlimlerin çoğunluğu sûra iki defa üfleneceğini kabul etmiştir.

1. İki Üfleyiş Arasında Ne Kadar Zaman Vardır?

Ebû Hüreyre (r.a) Allah Rasûlü’ne (s.a.v) sûra iki üfleş arasında ne kadar zaman geçeceğini sormuş, o da “kırk” diye cevap vermiştir. Râvi Ebû Hüreyre’ye bu rakamla yıl mı, ay mı yoksa gün mü kastedildiği tek tek sorulduğunda her birine ısrarla “Bir şey diyemem” diye cevap vermiştir.¹⁰⁰ Onun bu sözü iki şekilde yorumlanmıştır:

- Rasûlullah (s.a.v)’den bir bilgi aldığı halde sorulara açıklama yapmamıştır.

- Rasûlullah (s.a.v)’e neyi kastettiğini sormamış, bu sebeple kendisi de bilmemektedir.¹⁰¹ İlme çok meraklı olan Ebû Hüreyre’nin böyle bir meseleyi Allah Rasûlü’ne sormamış olması düşünülemez. İlk zamanlar bunu rivayet ederken daha sonra yaşlılık sebebiyle bu kelimedede tereddüt etmiş ve hadis naklindeki titizliği sebebiyle sükût ederek ısrarla cevap vermemiş olması muhtemeldir. Zira yine ondan ve İbn Abbâs’tan (v. 68) gelen diğer rivayetlerde bu sürenin kırk sene olduğu açıkça ifade edilmiş¹⁰² ve bu genel kabul görmüştür.¹⁰³

Ferrâ, “denilir ki” diye zayıf olduğuna işaret ederek bir görüşe yer verir. Buna göre; insanlar ve bütün mahlûkat ilk sûr ile ölürlür. Bununla diğer sûr arasında kırk sene vardır. Bu esnâda Allah (c.c) bir yağmur gönderir. Kırk gün erkeklerin menileri kıvamında yağar. Annelerinin karnında yetiştikleri gibi kabirlerinde inbât ederler. Bu durum şu âyet-i kerimede ifade edilen şeydir: “İşte ölüleri de böyle çıkaracağız.”¹⁰⁴ Yani ölü yerden yağmurla meyveleri çıkardığımız gibi ölüleri de kabirlerinden çıkarırız.¹⁰⁵ Ferrâ iki üfleme arasında kırk sene geçeceğini başka bir yerde de tekrarlar.¹⁰⁶ Diğer müfessirler de genellikle bu rivayetleri nakletmişlerdir.

2. Sûra Üflendiğinde Ölümünden İstisna Edilenler Kimlerdir?

Kıyametin kopuşu esnasında ölmeyeceği bildirilenlerin¹⁰⁷ kimler olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ma’mer b. Müsennâ “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır”¹⁰⁸ âyetini tefsir ederken, sadece O’nun ve genelden istisna edilen varlıkların kalacağını söyler ama bir tayinde bulunmaz. Bunun da iki nefha arasında olacağını bildirir. Ona göre Cennet, Cehennem, melek, semâ, arz, ölüm meleği gibi bütün her şey yok olduğunda ve tek başına Allah kaldığında sûra son üfleyiş üflenir Cennet, Cehennem, melek ve Allah’ın dilediği

her şey tekrar yaratılır. Bundan sonra Cennet ehli Cennet'te, Cehennem ehli Cehennem'de ebedî kalırlar.¹⁰⁹

Mâtürîdî, bunların Allah'ın arşını taşıyan sekiz meleklerle Cebrâil, Mîkâil, İs-râfil, Azrâil, şehitler ve peygamberler olabileceğini, ancak Rasûl-i Ekrem'den bu hususta bir beyan gelmedikçe kesin bir hüküm verilemeyeceğini söyledikten sonra sûrenin son âyetinde: *"Kim iyilikle (ilâhî huzura) gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar"*¹¹⁰ şeklinde bahsedilenlerin olabileceğini ifade etmiştir.¹¹¹ Câbir b. Abdullah (v. 78), Hz. Musa'nın Allah'ın istisna ettiği kişilerden olduğunu nakletmiştir.¹¹² Lekânî (v. 1078) ise bunların dört büyük melek, hûriler ve Musa (a.s) olduğunu söylemiştir.¹¹³ Bazıları da Cehennem'in vazifelileri olan Mâlik ve zebâniler ile Cehennem'in akrep ve yılanlarını bunlara ilave etmiştir.¹¹⁴

Ebû Hüreyre ve Saîd b. Cübeyr'den (v. 94?) bunların "şehitler" olduğu rivayet edilmiştir. Mütেকaddimîn devri Eş'ariyye kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Halîmî (v. 403) de bunu tercih etmiştir. Gerekece olarak da meleklerin yeryüzü sâkini olmadıklarını, Arş'ın ve Cennet'in semâların üzerinde olduğunu, Cennet ve içindekilerin bekâ için yaratıldığını, dolayısıyla meleklerin, vildân ve hurilerin bu âyetin hükmüne dâhil olmadığını söylemiştir.¹¹⁵

Bazı âlimler âyetlerde istisnâ edilen kişilerin kimler olduğunu tayin eden sahih bir haber gelmediği için bu söylenenlerin hepsinin muhtemel olduğunu söylerken Kurtubî, bunların şehitler olduğunu ifade eden Ebû Hüreyre hadisinin onlara gizli kaldığını, hâlbuki Kadı Ebû Bekir b. Arabî'nin bu hadisin sahih olduğunu söylediğini, tayin hususunda bu rivayete itimat edilmesi gerektiğini, çünkü tayin konusunda nas olduğunu, diğer görüşlerin ise içtihat olduğunu söyler.¹¹⁶

Taberî ve Kurtubî'nin nakline göre Hasan Basrî, "İstisnâ edilen, Vâhid ve Kahrî olan Allah Teâlâ'nın kendisidir, semâ ve arz ehlinden hiç kimseyi bırakmadan herkese ölümü tattıracaktır" demiştir. Bazıları da nefha-i ûlâ'dan önce ölenlerin istisnâ edildiğini söylemiştir.¹¹⁷

Kuşeyrî'ye (v. 465) göre Musa (a.s)'ın ve şehitlerin istisna edildiği söylenildiğinde ez-Zümer 39/68'de bahsedilen "sa'ka"yı hayatın değil de aklın gitmesi olarak anlamak gerekir. Çünkü onlar ölmüşlerdir ancak Allah katında hayattadırlar. Ancak "sa'ka"nın ölümü ifade etmesi de mümkündür. Bu meseleyi çözmek için sahih bir habere ihtiyaç vardır. Kuşeyrî'nin bu düşüncelerini nakleden Kurtubî, Hz. Musa ile ilgili sahih bir hadis¹¹⁸ nakleder. Hadiste geçen "ifâkat"ın baygınlıktan ve aklın gitmesinden sonra olacağını, ölümden sonra hayatın geri verilmesi şeklinde olmadığını ifade eder.¹¹⁹

Bu zikredilenler içinde en kuvvetli görünen şehitler ile Hz. Musa'nın istisna edilecek olmasıdır. Hz. Musa ile ilgili hadislerde ihtimalli bir ifade kullanıldığı,

kesin bir bilgi verilmediği için ilk sûr ile ölmekten istisna edilenlerin şehitler olması kuvvet kazanmaktadır. Müfessirlerin çoğu da bu görüşe meyillidir.

D. SÛR'A KİM ÜFLEYECEK?

Kur'ân-ı Kerim'de sûra üfleneceği hep meçhul sığa ile haber verilmiş, kimin üfleceği tasrih edilmemiştir. Taberî, En'âm Sûresi'nin 73. âyetinde İbn Abbâs'tan "Sûra, gayb ve şehadet âlemlerini bilen yani Allah Teâlâ üfleyecektir" şeklinde bir görüş nakleder, ancak onu tercih etmez.¹²⁰

İslâm âlimleri, sûra üfleyecek ve insanları hesap meydanına çağırarak olan davetçinin¹²¹ bir melek olduğu ve kendisine "İsrâfil"¹²² ismi verildiği hususunda ittifak etmişlerdir.¹²³ Bazı rivayetlerde bu iş için iki meleğin hazır beklediğinden¹²⁴, bazılarında da İsrâfil'in sağında Cebrâil'in, solunda Mîkâil'in bulunduğu¹²⁵ söz edilmektedir.¹²⁶ İlk rivayette hazır beklediği ifade edilen iki melekten birinin İsrâfil (a.s), yanındakinin de Cebrâil (a.s) olduğu söylenmiştir.¹²⁷ Ancak bütün bunlar zayıf görülmüştür.

Kur'ân-ı Kerim'de İsrâfil ismi geçmez, ancak "sûr" ve "nâkûr"dan bahsedilen her âyette zimnen bunları üflemeyle vazifeli olan İsrâfil'den de söz edildiği söylenebilir.¹²⁸ Hadislerde ise İsrâfil ismi açıkça zikredilmektedir.¹²⁹ Bu rivayetlerde kıyamet gününde yapacağı vazife açısından tanımlanarak "melekü's-sûr"¹³⁰, "sâhibü's-sûr"¹³¹ ve "sâhibü'l-karn"¹³² diye tavsif edilmiştir. Bu rivayetlere göre İsrâfil (a.s), Allah'ın "üfle!" emrini beklemektedir.¹³³ İsrâfil'in levh-i mahfûzla ilgili vazifeleri bulunduğunu söyleyenler de olmuştur.¹³⁴ Hz. İbrâhim'i ziyaret edip bir çocuğunun olacağını müjdeleyen¹³⁵, Lût peygambere insan sûretinde görünüp kavminin cezalandırılacağını bildiren¹³⁶ melek grubu içinde İsrâfil'in de yer aldığı¹³⁷, ayrıca onun Arş'ı taşıyan meleklerden biri olduğu da kaydedilmektedir.¹³⁸

E. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'de sıkça bahsedilen sûrun ve ona üflemenin ne mânaya geldiği ve kaç defa olacağı tartışılmış, âlimlerin çoğunluğu usûl gereği öncelikle âyetlerin zâhir mânasına bakarak ve bu husustaki sahih hadisleri dikkate alarak sûrun boynuz şeklinde kendisine üflenen bir âlet olduğu görüşüne varmışlardır. Bazı müfessirlerin "sûr, «sûret (şekil)» kelimesinin çoğuludur, ona üfleme de cesetlere ruh vermektir" şeklinde özetlenebilecek olan görüşleri pek itibar görmemiştir. Genel kabule göre sûr ismi verilen âlete bildiğimiz mânada üflenecek ve o da korkunç bir ses çıkaracaktır. Bu ses Allah Teâlâ'nın kıyameti kopardığına, kâinatın nizamını değiştirdiğine, bütün canlıları o esnada öldürdüğüne bir alamet olacaktır.

Sûra kaç defa üfleneceği de tartışma konusu olmuş, birden dörde kadar olacağını ifade eden görüşler serdedilmiştir. Bunların en kuvvetlileri iki ve üç defa üfleneceğini söyleyenlerin görüşleridir. Âlimler daha çok ikisi arasında tereddütte kalmışlardır. Âyetlerdeki ifadelerden kesin bir hükme varamayan müfessirler hadislere bakmışlar, onlarda da sahih bir rivayete ulaşamayanlar tevakkuf etmişlerdir. Bir kısmı iki de üç de olabileceğini, sayıları az da olsa bir kısmı ise üç defa olduğunu söylemiştir. Kur'ân'daki ifadelerin verdiği ağırlıklı kanaatlerine sahih kabul ettikleri rivayetleri de ilave eden müfessirlerin ekseriyeti ise sûra iki defa üfleneceğini, biriyle bütün canlıların öleceğini, ikincisiyle de bütün ölülerin dirilip mahşer meydanına toplanacağını ifade etmişlerdir.

Bazı rivayetlerden hareketle iki sûrun arasından kırk sene geçeceği genel kabul görmüş, ilk sûrda ölmeyecek olan, umumdan istisna edilenlerin "şehitler" olduğu çoğunluğun birleştiği kanaat hâline gelmiştir.

Sûra bir meleğin üfleyeceği âyetlerden anlaşılabilmeyle birlikte bu meleğin isminin "İsrâfil (a.s)" olduğu ancak hadislerden öğrenilebilmiştir.

Notlar

(*) Dr., Çilehane İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM).

1 Âl-i İmrân 3/7; ez-Zümer 39/23.

2 Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebû'l-Haccâc (v. 104), *Tefsîru Mücâhid*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîs, 1410/1989, s. 248.

3 Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî (v. 207), *Meâni'l-Kur'ân* (I-III) thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî - Muhammed Ali en-Neccâr - Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısıryye, ts., I, 190.

4 Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (v. 502), *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412, s. 251.

5 Baçoğlu, Tuncay, "Muhkem" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, yıl: 2006, XXXI, 42.

6 *Tefsîru Mücâhid*, s. 248.

7 Ferrâ, I, 190.

8 Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, Ebû Ubeyde (v. 209), *Mecâzü'l-Kur'ân* (I-II), thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1381, I, 86.

9 Râgıb, s. 443-444.

10 Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbih" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, yıl: 2006, XXXI, 204.

11 Çınar, Aliye, "Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel", *Dindarlık Olgusu* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Bursa: Kurav Yayınları, 2006, s. 326. Krş. Tokat, Latif, "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal*, cilt: 6, sayı: 1, Ocak-Nisan 2009, s. 85.

12 Çınar, "Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel", *Dindarlık Olgusu*, s. 325.

13 Bkz. Koç, Turan, *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 124.

14 Koç, *Din Dili*, s. 266.

- 15 Bkz. Koç, *Din Dili*, s. 269-270.
- 16 Tokat, "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal*, s. 84.
- 17 Râgıb, s. 816.
- 18 "Nefha" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, yıl: 2006, XXXII, 523.
- 19 Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, Ebû Abdurrahman (v. 170), *Kitâbu'l-Ayn* (I-VIII), thk. Dr. Mehdi el-Mahzûmî - Dr. İbrahim es-Sâmîrrâî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts., I, 360.
- 20 Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, Cârullah (v. 538), *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil* (I-VI), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407, III, 386.
- 21 İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen el-Ezdî (v. 321), *Cemheretü'l-lüğa* (I-III), thk. Remzî Münir Ba'lebekî, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987, II, 885.
- 22 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî (v. 745), *Tuhfetü'l-erîb bi-mâ fi'l-Kur'âni mine'l-ğarîb*, thk. Semîr el-Meczûb, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983, s. 201.
- 23 Zemaşerî, I, 85, 142, 142.
- 24 Sâlihî, Sadrüddin Muhammed b. Alâiddin Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İz el-Haneffî el-Ezraî ed-Dimeşkî (v. 792), *Şerhu'l-Akidedi't-Tahâviyye* (I-II), thk. Şuayb Arnaût - Abdullah b. Muhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417, II, 571. Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Cafer (v. 310), *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân* (I-XXIV), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, XXI, 329-330.
- 25 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, V, 232.
- 26 Taberî, XXI, 333.
- 27 Zemaşerî, IV, 145.
- 28 Bkz. Ma'mer b. Müsennâ, I, 196, 416; II, 162-163; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v. 276), *Ğarîbu'l-Kur'ân*, thk. Saîd Lahhâm, yy., ts., s. 29; Taberî, XI, 463; Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr (v. 333), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (I-X), thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005, VIII, 140; Râgıb s. 498; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn el-Ensârî el-İfrîkî (v. 711), *Lisânü'l-Arab* (I-XV), Beyrut: Dâru Sâdir, 1414, IV, 476, "صور" md.
- 29 Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk (v. 279), *es-Sünen* (I-V), thk. Ahmed Muhammed Şâkir - M. Fuad Abdülbâkî - İbrahim Atve İvaz, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1395/1975, "Kiyâmet", 8/2431. Krş. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osmân el-Absî (v. 235), *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, VI, 76/29587; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Müsned* (I-VI), Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts., I, 326; III, 7; IV, 374; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh b. Muhammed en-Neysâbûrî (v. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (I-IV), thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990, IV, 603/8678; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-Asbahânî (v. 430), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (I-X), Mısır: es-Saâde, 1394/1974, III, 189; Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevî cirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458), *Şuabu'l-iman* (I-XIV), thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, I, 532/346. Tirmizî bu hadisin "hasen", Elbânî ise, "sahîh" olduğunu söylemiştir.
- 30 İbn Kuteybe, s. 29. Taberî de hadis-i şerifleri dikkate alarak bu görüşü tercih eder. (Taberî, XI, 462-463; XVIII, 121-122; Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, Muhyî's-Sünne (v. 510), *Meâlimü't-Tenzil fi tefsiri'l-Kur'ân* (I-VIII), thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dumeyriyye - Süleyman Müslim el-Hars, Dâru't-Taybe, 1417/1997, III, 157; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dimeşkî (v. 774), *Tefsîru'l-*

- Kur'âni'l-Azîm (I-VIII), thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1420/1999, III, 281.
- 31 Ahmed, II, 162, 192; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdurrahman (v. 255), *Sünenü'd-Dârimî* (I-II), İstanbul 1992, "Rikâk", 79/2801; Ebû Dâvûd, Süleyman bin Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (v. 275), *Sünenü Ebî Dâvud* (I-V), İstanbul 1992, "Sünnet", 24/4742; Tirmizî, "Kıyamet", 8/2430; "Tefsîr", 39/3244; Hâkim, II, 473/3632; Ebû Nuaym, VII, 243; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, I, 529/344. Tirmizî "hasen sahih", Zehebî ve Şuayb Arnaût "sahih" olduğunu söylemişlerdir.
- 32 Râgıb, s. 498.
- 33 İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî el-Muhâribî (v. 542), *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-VI), thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422, IV, 63, 272; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (I-IV), thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422, II, 45; Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî (v. 606), *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1420, XXIV, 574.
- 34 Râzî, XIII, 28. Bu ifadeden Râzî'ye göre, Kur'ân'da geçen sûr kelimelerinin bir kısmının "sûret" in çoğulu olduğunu, diğer bir kısmının da "kendisine üflenen boynuz şeklindeki âlet" mânasına geldiğini anlamak mümkündür.
- 35 Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî (v. 671), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (I-XX), thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim İtfeyyîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964, XIII, 239. Krş. İbn Atıyye, V, 358.
- 36 ez-Zümer 39/68; Kâf 50/20; el-Hâkka 69/13.
- 37 el-En'âm 6/73; el-Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; el-Mü'minûn 23/101; en-Neml 27/87; Yâsîn 36/49-52; en-Nebe' 78/18.
- 38 ez-Zümer 39/68.
- 39 el-Müddessir 74/8.
- 40 Tâhâ 20/105-109; Yâsîn 36/49-52; es-Sâffât 37/19-21; Kâf 50/41-44; el-Kamer 54/6-8; en-Nâziât 79/6-9.
- 41 Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî*, "صور" md.; Bebek, Adil, "Sûr" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, yıl: 2009, XXXVII, 533.
- 42 Meselâ bkz. İbn Atıyye, IV, 63, 272; Râzî, XXIII, 294.
- 43 Râzî, XXIV, 574.
- 44 Topaloğlu, Bekir, "Kıyamet" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, yıl: 2002, XXV, 516-517.
- 45 Topaloğlu, "Kıyamet" md., *DİA*, XXV, 517.
- 46 Kitâb-ı Mukaddes, İşaya, 13/6-16; Yoel, 2/2-11; Tsefanya, 1/14-18. Bkz. Topaloğlu, "Kıyamet" md., *DİA*, XXV, 517.
- 47 Kitâb-ı Mukaddes, Matta, 24/3-25/46; Markos, 13/5-35; Luka, 21/5-31; Yuhanna, 5/27-29; II. Petrus, 3/9-11. Bkz. Topaloğlu, "Kıyamet" md., *DİA*, XXV, 517; Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996, s. 219-220.
- 48 el-En'âm 6/113; el-A'râf 7/45; Hûd 11/19; Yûsuf 12/37; en-Nahl 16/22; el-Câsiye 45/24.
- 49 Taberî, XIX, 504.
- 50 Zemaşerî, III, 87; Râzî, XXII, 98; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî (v. 745), *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr* (I-X), thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420, IV, 557.

- 51 el-Mü'min 40/64; et-Tegâbün 64/3; Mâtürîdî, VIII, 140, 706; X, 174; Râzî, XIII, 28; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 473, “صور” md.
- 52 el-Hicr 15/29.
- 53 et-Tahrîm 66/12; Râzî, XIII, 28-29; Bebek, “Sûr” md., *DîA*, XXXVII, 533.
- 54 İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî Râzî (v. 327), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-XIII), thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419, IX, 2928; Kurtubî, XIII, 239-240. Bu rivayet “mürsel”dir.
- 55 İbn Ebî Hâtim, IX, 2928.
- 56 Bkz. İbn Atıyye, V, 358; VI, 160; Kurtubî, VII, 20; XIII, 239; Kurtubî, *et-Tezkira bi-ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'l-Minhâc, 1425, s. 478; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin (v. 911), *el-Büdûrû's-sâfire fî ahvâli'l-âhire*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416, s. 85; Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (v. 1270), *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (I-XVI), thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415, X, 240.
- 57 Râzî, XXX, 702; Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî (v. 1078), *Şerhu Cevhereti't-tevhid (İthâfû'l-mürîd)*, Kahire: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1955/1375, s. 214; Bebek, “Sûr” md., *DîA*, XXXVII, 533-534.
- 58 Râgıb, s. 498.
- 59 Râzî, XXII, 98; Nu'mânî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî (v. 775), *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb* (I-XX), thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdülmecûd - eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998, XIII, 383; Neysâbüri, Nizâmüddin el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî (v. 850), *Ğarâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân* (I-VI), thk. Zekerıyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416, IV, 570.
- 60 en-Nahl 16/77.
- 61 Yâs-sîn 36/49, 53; Sâd 38/15. Krş. el-Kamer 54/50.
- 62 es-Sâffât 37/19; en-Nâziât 79/13.
- 63 Mâtürîdî, VIII, 139-140, 706; X, 406.
- 64 Beğavî, VI, 181.
- 65 Kurtubî, XIII, 240.
- 66 Ebû Hayyân, VIII, 272.
- 67 Ebû Hayyân, IV, 557. Krş. Râzî, XXIII, 294.
- 68 Ebû Hayyân, VIII, 272.
- 69 Mâtürîdî, X, 405; Râzî, XXVI, 326.
- 70 Yâ-sîn 36/49, 53.
- 71 Mâtürîdî, VIII, 140.
- 72 Bkz. Taberî, XIX, 71; XXIV, 191-192; Zemahşerî, IV, 601; Kurtubî, XIII, 240; XV, 39; Ebû Hayyân, IX, 221; Âlûsî, X, 242.
- 73 İbnü'l-Cevzî, II, 45.
- 74 Sûra iki defa üfleneceğini kabul edenlere göre ilk sûrda canlıların üzerine müthiş bir korku atılır, buna tabiatları dayanamaz ve korkudan bayılır, sonra da ölümler (Beğavî, VI, 181; Râzî, XXIV, 574).
- 75 Kurtubî, XIII, 240; XV, 279. Bkz. İbn Atıyye, IV, 272; Ebû Hayyân, VII, 382; VIII, 271; IX, 221.

- 76 en-Neml 27/87; ez-Zümer 39/68; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 491; Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 90; Âlûsî, X, 241.
- 77 Kurtubî, XIII, 240. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde "Kıyamet" maddesini yazan Bekir Topaloğlu da sûra üflenişin iki defa olacağı görüşünü tercih etmiştir. (XXV, 518-519)
- 78 Yâ-sîn, 36/49, 51.
- 79 ez-Zümer 39/68. Taberî, XI, 462.
- 80 en-Nâziât 79/6-7.
- 81 Buhârî, Muhammed bin İsmail, *es-Sahîh* (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, "Tefsîr", 39/4; 78/1; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc, *es-Sahîh* (I-III), İstanbul 1992, "Fiten", 116, 141; "Fedâil", 159.
- 82 İbn Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim Mahled b. İbrahim el-Hanzalî el-Mervezî (v. 238), *Müsnedü İshâk b. Râheveyh* (I-V), thk. Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, el-Medînetü'l-Münevvera: Mektebetü'l-İman, 1412/1991, I, 84; Taberî, XVIII, 122, 558; Beyhakî, *el-Ba's ve'n-nüşûr*, thk. Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Merkezü'l-Hidemat ve'l-Ebhâsi's-Sekâfiyye, 1406/1986, s. 336. Çok uzun olan bu hadisin "mürsel" olduğu, sahih olmadığı söylenmiştir (Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Mekkî (v. 322), *ed-Duaî'ü'l-kebîr* (I-IV), thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1404/1984, IV, 146-147). Ebû Bekir b. Arabî, Kurtubî ve Moğoltay bu hadisin sahih olduğunu söylerken Beyhakî ve Abdülhak (v. 582) zayıf olduğunu söylemiş, İbn Hacer (v. 852) de bu ikisini doğrulamıştır (Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 71-72).
- 83 Taberî, XVIII, 122, 558; İbn Atıyye, III, 544; Kurtubî, XIII, 240; İbn Kesîr, III, 282; V, 389.
- 84 Mâtürîdî, VIII, 140, 706; X, 406. Bkz. İbnü'l-Cevzî, II, 45-46.
- 85 Taberî, XX, 533; İbn Kesîr, VI, 581.
- 86 İbn Atıyye, IV, 272.
- 87 Gaznevî, Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Hanefî (v. 593), *Kitabu Usûli'd-dîn*, thk. Ömer Vefik ed-Dâûk, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419, s. 220-221.
- 88 Râzî, XXVII, 476.
- 89 Sefârînî, Şemsüddin Ebû'l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Hanbelî (v. 1188), *Levâmîü'l-envârî'l-behiyye ve sevatu'l-esrârî'l-eseriyye li-şerhi'd-Dürrati'l-mudîyye fî akdi'l-firkati'l-merdiyye* (I-II), Dimeşk: Müessesetü'l-Hâfıkayn, 1402, II, 161-166.
- 90 Taberî, XVIII, 557-562; İbn Kesîr, V, 389-390.
- 91 Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 90; Âlûsî, X, 241; Bebek, "Sûr" md., *DîA*, XXXVII, 534.
- 92 el-Mü'min 40/16.
- 93 el-Kasas 28/88.
- 94 Yâsîn 36/51.
- 95 ez-Zümer 39/68.
- 96 en-Neml 27/87, 89. Krş. el-Enbiyâ 21/103; Sebe' 34/51.
- 97 ez-Zümer 39/68.
- 98 Âlûsî, X, 241-242.
- 99 Mâtürîdî, VIII, 140-141.
- 100 Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 28; Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, I, 539/348.
- 101 Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 87-88.

- 102 İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya el-Abdî (v. 395), *el-İmân* (I-II), thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406, II, 794; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, I, 541.
- 103 Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (v. 505), *ed-Dürretü'l-fâhire fi keşfi ulûmi'l-âhire* (*Mecmuatü resâili'l-İmâm el-Gazâlî* içinde), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409, s. 118; Beğavî, VII, 132; Kurtubî, *et-Tezkire*, I, 287; Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 86-88; Bebek, "Sûr" md., *DîA*, XXXVII, 534.
- 104 el-A'râf 7/57.
- 105 Ferrâ, I, 382. Taberî de aynı rivayeti senetsiz olarak zikreder. Onun rivayetinde bu yağmura "**Mâu Hayevân**" denildiği zikredilir (Taberî, XII, 493-494). Taberî başka bir yerde bu sudan "**Mataru'l-hayât**" diye bahseder (Taberî, XXI, 334). Krş. İbn Ebî Hâtim, VIII, 2784; Beyhakî, *Şuab*, I, 541; Ebû Hayyân, V, 79. Allah Teâlâ'nın semadan su indireceği ve ölülerin bununla yeşilliklerin büyüdüğü gibi yeniden yaratılacağı sahih rivayetle haber verilmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 78/1). Bu suyun kemiyet ve keyfiyetine dair rivayetler ise zayıftır. Sahih rivayetlere göre toprak, insanın bütün cesedini yiyip tüketecek, ama Allah Rasûlü (s.a.v)'in teşbihiyle bir hardal tanesi gibi olan (Ahmed, III, 28) ve insan bedeninin çekirdeği sayılan "**Acbü'z-zeneb**: Kuyruk sokumu kemiği" çürümeyecektir. İnsan Acbü'z-Zeneb'den yaratılmıştır, tekrar ondan diriltilip hayat bulacaktır (Müslim, Fiten 142-143).
- 106 Ferrâ, II, 170.
- 107 en-Neml 27/87; ez-Zümer 39/68.
- 108 el-Kasas 28/88.
- 109 Ma'mer b. Müsennâ, II, 112.
- 110 en-Neml 27/89.
- 111 Mâtürîdî, VIII, 141, 707; X, 177. Krş. Taberî, XXI, 330-332; Zemahşerî, III, 386.
- 112 Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, I, 532-533/346.
- 113 el-Leikânî, *Şerhu Cevhereti't-tevhid*, s. 214-215; Bebek, "Sûr" md., *DîA*, XXXVII, 534. Krş. İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Saîd, Şemsüddîn (v. 751), *er-Rûh fi'l-kelâmi alâ ervâhi'l-emvât ve'l-ahyâ bi'd-delâili mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts., s. 35.
- 114 Beğavî, VI, 181-183; Âlûsî, X, 243; Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 81.
- 115 Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, I, 533-536/346. Bkz. Taberî, XIX, 504; İbn Ebî Hâtim, IX, 2930; X, 3257; Beğavî, VI, 181-183; Ebû Hayyân, VIII, 272; İbn Kesîr, V, 390; Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 79-81.
- 116 Kurtubî, XIII, 241, XV, 279-281; Ebû Hayyân, VIII, 272.
- 117 Taberî, XXI, 332; Kurtubî, XV, 280. Krş. Beğavî, VII, 131.
- 118 Buhârî, "Husûmât", 1; Müslim, "Fedâil", 160.
- 119 Kurtubî, XV, 281.
- 120 Taberî, XI, 464.
- 121 Tâ-hâ 20/108; Rûm 30/25; Kâf 50/41; el-Kamer 54/6-8.
- 122 Cebecî, Lütfullah, "İsrâfil" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DîA)*, yıl: 2001, XXIII, 180.
- 123 Bkz. Taberî, XI, 463; XVIII, 369; İbn Ebî Hâtim, IX, 2928; Beğavî, V, 295; VI, 181; Zemahşerî, III, 87, 88; IV, 393; İbn Atıyye, IV, 63; Râzî, XXII, 98; Kurtubî, XV, 279; *et-Tezkire*, s. 488; İbn Kesîr, I, 342; III, 281; V, 200, 315; VI, 216; VIII, 314; Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 84.
- 124 İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed, *es-Sünen* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, "Zühd", 33; Süyûtî, *el-Büdûrû's-sâfire*, s. 84. Muhammed

- Fuad Abdülbâki "zayıf", Elbânî "münker" olduğunu söylemiştir. Muhaddisler, doğrusunun "sâhibu's-sûr" şeklinde tek melekten bahseden Tirmizî rivayeti olduğunu söylemişlerdir.
- 125 Ahmed, III, 9; Ebû Dâvûd, "Hurûf", 1/3999; Hâkim, II, 291/3048. Şuayb Arnaût ve Elbânî "zayıf" olduğunu söylemişlerdir. Zehebî sükût etmiştir.
- 126 Bebek, "Sûr" md., *DîA*, XXXVII, 534.
- 127 Kurtubî, XV, 279.
- 128 Cebeci, "İsrâfil" md., *DîA*, XXIII, 181.
- 129 Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 200; İbn Mâce, "İkâme", 180; Tirmizî, "Deavât", 31; Nesâî, "Sehiv", 88, "Kıyâmü'l-Leyl", 12, "İstiâze", 56. Kaynaklarda "İsrâfil" kelimesinin menşesine dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte İbrânîce'den Arapça'ya girdiği kabul edilir. İsrâfil'in "Allah'ın kulu" veya "Rahmân'ın kulu" (abdurrahman) mânalarına geldiğini bildiren bazı rivayetler bulunmaktadır. (Buhârî, "Tefsîr", 2/6. Krş. Süyûtî, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, s. 33) Bundan hareketle İsrâfil'in İbrânîce'de "kul" anlamındaki İsrâf (serâf) ile "tanrı" anlamındaki İl (el) kelimelerinden oluşan bir isim olabileceği düşünülmüştür (Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1373; İbn Manzûr, IX, 151; Cebeci, "İsrâfil" md., *DîA*, XXIII, 180).
- 130 Süyûtî, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405, s. 33-35.
- 131 Ahmed, III, 9; İbn Mâce, "Züh'd", 33; Ebû Dâvûd, "Hurûf", 1/3999; Hâkim, II, 291/3048.
- 132 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 76/29587; Ahmed, I, 326; III, 7; IV, 374; Tirmizî, "Kıyâmet", 8/2431; Hâkim, IV, 603/8678; Ebû Nuaym, III, 189; Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, I, 532/346.
- 133 Ahmed, III, 73; Hâkim, IV, 603/8677; Ebû Nuaym, III, 189; Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, I, 532/346.
- 134 Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, I, 529; İbn Kesîr, VIII, 373; Süyûtî, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, s. 34.
- 135 ez-Zâriyât 51/24-30.
- 136 Hûd 11/69-82.
- 137 Taberî, XV, 381; Beğavî, IV, 187, 190; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Kitapevi, ts., IV, 2800; VI, 4536; VIII, 5326.
- 138 Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, I, 529; Zemahşerî, IV, 151; Süyûtî, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, s. 34; Cebeci, "İsrâfil" md., *DîA*, XXIII, 181.

Kaynaklar

- Abdurrezzâk b. Hemmam b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, Ebû Bekir (v. 211), *Musannef* (I-XI), thk. Habîurrahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî (v. 1078/1668), *Şerhu Cevhereti't-tevhid (İthâfü'l-mürîd)*, Kahire: el-Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1955/1375.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Müsned* (I-VI), Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts. (Şuayb Arnaût'un değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır.)
- Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (v. 1270), *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (I-XVI), thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Başoğlu, Tuncay, "Muhkem" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, yıl: 2006, XXXI, 42.
- Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, Muhyî's-Sünne (v. 510), *Meâlimü't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (I-VIII), thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dumeiryiye - Süleyman Müslim el-Harş, Dâru't-Taybe, 1417/1997.

- Beydâvî, el-Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 685), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (I-V), thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458), *Şuabu'l-iman* (I-XIV), thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003; *el-Ba's ve'n-nüşûr*, thk. Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Merkezü'l-Hidemât ve'l-Ebhâsi's-Sekâfiyye, 1406/1986.
- Buhârî, Muhammed bin İsmail, *es-Sahîh* (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cebeci, Lütfullah, "İsrâfil" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, yıl: 2001, XXIII, 180.
- Cevherî, Ebû'n-Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî (v. 393), *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-ara-biyye*, thk. Ahmed Abdülgâfûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1407.
- Çınar, Aliye, "Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel", *Dindarlık Olgusu* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Bursa: Kurav Yayınları, 2006.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdirrahman (v. 255), *Sünenü'd-Dârimî* (I-II), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992. (Eseri tahkik eden Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî'nin değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır.)
- Ebû Dâvûd, Süleyman bin Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (v. 275), *Sünenü Ebî Dâvud* (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî (v. 745), *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (I-X), thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420; *Tuhfetü'l-erîb bi-mâ fi'l-Kur'âni mine'l-ğarîb*, thk. Semîr el-Meczûb, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-Asbahânî (v. 430), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (I-X), Mısır: es-Saâde, 1394/1974.
- Ebü's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî (v. 982), *İrşâdü'l-aklî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (I-IX), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî (v. 207), *Meâni'l-Kur'ân* (I-III) thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî - Muhammed Ali en-Neccâr - Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısıriyye, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (v. 505), *ed-Dürretü'l-fâhire fi keşfi ulûmi'l-âhire* (*Mecmuatü resâili'l-İmâm el-Gazâlî* içinde), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409.
- Gaznevî, Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Haneffî (v. 593), *Kitabu Usûli'd-dîn*, thk. Ömer Vefîk ed-Dâûk, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 1419.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh b. Muhammed en-Neysâbüri (v. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (I-IV), thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, Ebû Abdurrahman (v. 170), *Kitâbu'l-Ayn* (I-VIII), thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî - Dr. İbrahim es-Sâmîrî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nureddin Ali bin Ebî Bekr bin Süleyman (v. 807), *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (I-X), thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî el-Muhâribî (v. 542), *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-VI), thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî (v. 327), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-XIII), thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osmân el-Absî (v. 235), *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd, Şemsüddîn (v. 751), *er-Rûh fi'l-kelâmi alâ ervâhi'l-emvât ve'l-ahyâ bi'd-delâili mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dimeşkî (v. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VIII), thk. Sâmbî b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v. 276), *Ğarîbu'l-Kur'an*, thk. Saîd Lahhâm, yy., ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed, *es-Sünen* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn el-Ensârî el-İfrîkî (v. 711), *Lisânü'l-Arab* (I-XV), Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya el-Abdî (v. 395), *el-İmân* (I-II), thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406.
- İbn Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim Mahled b. İbrahim el-Hanzalî el-Mervezî (v. 238), *Müsnedü İshâk b. Râheveyh* (I-V), thk. Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, el-Medînetü'l-Münevvera: Mektebetü'l-İman, 1412/1991.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597), *Zâdü'l-mesîr fi'ilmî't-tefsîr* (I-IV), thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- Koç, Turan, *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî (v. 671), *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an* (I-XX), thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim İtfeyyîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1384/1964; *et-Tezkira bi-ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, thk. es-Sâdik b. Muhammed b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'l-Minhâc, 1425.
- Malik bin Enes, *el-Muvatta'* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, Ebû Ubeyde (v. 209), *Mecâzü'l-Kur'an* (I-II), thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1381.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr (v. 333), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (I-X), thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebû'l-Haccâc (v. 104), *Tefsîru Mücâhid*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîs, 1410/1989.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc, *es-Sahîh* (I-III), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- "Nefha" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, yıl: 2006, XXXII, 523.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî (v. 303), *Sünenü'n-Nesâî* (I-VIII) İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Neysâbü'rî, Nizâmüddin el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî (v. 850), *Ğarâibu'l-Kur'an ve reğâibu'l-Furkân* (I-VI), thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.

- Nu'mânî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî (v. 775), *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb* (I-XX), thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd - eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Râgıp el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (v. 502), *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Hüseyin et-Teymî (v. 606), *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sâlihî, Sadrüddin Muhammed b. Alâiddin Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Iz el-Hanefî el-Ezraî ed-Dimeşkî (v. 792), *Şerhu'l-Akidedi't-Tahâviyye* (I-II), thk. Şuayb Arnaût - Abdullah b. Muh-sin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417.
- Sefârîni, Şemsüddin Ebû'l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Hanbelî (v. 1188), *Levâmiü'l-envârî'l-behiyye ve sevatu'l-esrâri'l-eseriyye li-şerhi'd-Dürriati'l-mudiyye fî akdi'l-firkati'l-merdiyye* (I-II), Dimeşk: Müessesetü'l-Hâfikayn, 1402.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (v. 373), *Bahru'l-ulûm* (I-III), yy., ts.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin (v. 911), *el-Büdûrüs-sâfire fî ahvâli'l-âhire*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416; *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Cafer (v. 310), *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (I-XXIV), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tefsîru Dahhâk*, cem', dirâse ve thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâviyetî, Kâhire, Dâru's-Selâm, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk (v. 279), *es-Sünen* (I-V), thk. Ahmed Muhammed Şâkir - M. Fuad Abdülbâkî - İbrahim Atve İvaz, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1395/1975; İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992. (Elbânî'nin değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır.)
- Tokat, Latîf, "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal*, cilt: 6, sayı: 1, Ocak-Nisan 2009.
- Topaloğlu, Bekir, "Kıyamet" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, yıl: 2002, XXV, 516-517.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Mekkî (v. 322), *ed-Duafâü'l-kebir* (I-IV), thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı, Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbih" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, yıl: 2006, XXXI, 204.
- Wensinck, A. J., *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî* (I-VIII), Leiden, 1992.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Kitapevi, ts.
- Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, Cârullah (v. 538), *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvil* (I-VI), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407.